

ПРИРОДА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

В процесі дослідження порівняльного правознавства слід передусім з'ясувати юридичну природу феномену, а саме: чи це самостійна галузь науки, допоміжна навчальна дисципліна в рамках загальної теорії держави і права, а чи лише певний науковий метод. Також слід визначити рекомендовані і допустимі межі (сфери) застосування порівняльного правознавства на макро- та мікрорівнях.

Ключові слова: *порівняльне правознавство, метод, феномен, взаємозв'язок.*

В процессе исследования сравнительного правоведения следует прежде всего выяснить юридическую природу феномена, а именно: или это самостоятельная область науки, вспомогательная учебная дисциплина в рамках общей теории государства и права, лишь ли определен научный метод. Также следует определить рекомендованные и допустимые пределы (сферы) применения сравнительного правоведения на макро- и микроуровнях.

Ключевые слова: *сравнительное правоведение, метод, феномен, взаимосвязь.*

In the process of research of comparative jurisprudence it follows foremost to find out legal nature of the phenomenon, namely: or it is an independent area of science, auxiliary educational discipline within the framework of general theory of the state and right, how only a scientific method is certain. Also it follows to define the recommended and possible limits(spheres) of application of comparative jurisprudence on макро- and microlevels.

Keywords: *comparative jurisprudence, method, phenomenon, intercommunication.*

Постановка проблеми. Компаративісти ведуть тривалу полеміку щодо природи феномену, який називаємо “порівняльним правознавством” (з англійської “comparative jurisprudence”). Мова йде про сотні монографій, брошур, статей, матеріалів міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів, круглих столів і т.д., а також про низку підручників, що вийшли з друку, починаючи з 50-х років минулого століття у Західній Європі, Японії, Канаді, США та інших країнах.

Стан дослідження. Необхідність посилення уваги до даної проблематики зумовлена, з одного боку, об'єктивними чинниками, які зводяться до активного розвитку економіки, науки, культури, нових технологій, вдосконалення виробничих процесів і активної співпраці між державами та народами світу, а з другого боку – суб'єктивними, чисто прагматичними цілями і завданнями.

Мета статті полягає у дослідженні природи порівняльного правознавства.

Виклад основних положень. Суть прагматичних міркувань зводиться до розуміння необхідності і важливості – для забезпечення власних національних та корпоративних інтересів – розвитку різносторонніх зв'язків між усіма країнами і народами світу, усвідомлення шкідливості ізоляції однієї країни від інших для економічного, соціально-політичного розвитку окремо взятої країни.

Об'єктивними чинниками, які зумовлюють актуальність розвитку науки порівняльного правознавства, спеціалісти називають:

- різноманітність правових систем (понад 200);
- розвиток правових взаємозв'язків і розширення економічних, політичних, культурних та інших зв'язків між державами;
- появу на правовій карті світу правових систем нових незалежних держав;
- діяльність міжнародних організацій, яким доводиться вирішувати спірні питання, що виникають між їхніми членами, на порівняльній основі;
- підвищення рівня вимог викладання юридичних дисциплін у вищих навчальних закладах, де готують правників, яким доведеться працювати не лише на внутрідержавному, але й на міжнародному рівні [1, с. 13–14].

Німецькі компаративісти, які займаються проблемою практичної значущості порівняльного правознавства і його співвідношення з міжнародним приватним правом, – Х. Кох, У. Магнус, П. Вінклер фон Моренфельс – виокремлюють такі завдання порівняльного правознавства:

- важливі національні проекти розробляються з допомогою порівняльного правознавства; це робиться з метою знайти у правопорядках інших країн оптимальне і найприйнятніше рішення щодо правового регулювання власної проблеми;
- результати порівняльно-правових досліджень часто становлять переконливий аргумент правової політики. Наприклад, при вирішенні питань сурогатного материнства і дітей, народжених “з

пробірки”, доцільно звертатися до практики австралійського законодавства, оскільки ця країна першою розпочала вирішення таких проблем;

- розвиток юридичної науки неможливо уявити без порівняльного правознавства. Саме у цій сфері проявляється його домінанта. Порівняльне правознавство дає багатий матеріал, який використано у численних монографіях і наукових статтях, для наукових дискусій з проблем національного права. У результаті полегшуються позитивні зміни у правовій політиці, активізується прогресивний розвиток права;
- до порівняльного правознавства постійно звертаються для обґрунтування певних судових рішень. У справах з іноземним елементом у багатьох випадках необхідно не лише застосовувати закордонне право, а й встановлювати його точний зміст;
- при розробці міжнародних угод остаточному варіантові завжди передують інтенсивні порівняльно-правові дослідження;
- у навчальному процесі порівняльне правознавство є вагомим дидактичним засобом. Воно допомагає краще зрозуміти власне право і глибинний взаємозв’язок існуючих в ньому традицій, слугує засобом зближення різноманітних правових культур і суспільств;
- в цілому у порівняльному правознавстві здійснюється усвідомлення загальнолюдської культури, воно сприяє взаєморозумінню між народами.

Порівняльне правознавство є невід’ємним елементом вищої юридичної освіти [2, с. 325–326].

Загалом основне завдання порівняльного правознавства – це виведення правової системи із архаїчного стану на досконаліший щабель шляхом запозичення найкращих досягнень тих чи інших країн (у сфері публічного чи приватного права, а також всього спектру державно-правових явищ).

Незважаючи на те, що порівняльне правознавство має доволі довгу історію розвитку, в ньому остаточно не вирішено ряд питань, серед яких поняття, зміст, внутрішня будова, методологія, термінологія, структура (зокрема, щодо загальної та особливої частини) і т.д. Навіть сама назва “порівняльне правознавство” викликає певні наукові суперечності та дискусії.

Як зазначає Ю.А. Тіхоміров, можна умовно виділити чотири етапи його формування і розвитку. Перший – окремі спроби співставлення різних правових утворень, другий – використання історико-пізнавальних методів порівняння окремих галузей законодавства, третій – застосування порівняльно-правового методу в дослідженні правових систем щодо широкого кола питань, четвертий – формування теорії порівняльного правознавства [3, с. 30].

У світовій та вітчизняній компаративістиці існують три різні підходи щодо природи даної дисципліни:

- 1) одні вважають, що це – науковий метод пізнання, який не має власного предмету;
- 2) інші вважають, що це чиста наука зі своїм визначеним предметом, методологією, як і будь-яка інша самостійна дисципліна;
- 3) треті розглядають порівняльне правознавство як допоміжну дисципліну в рамках теорії держави і права. Іншими словами, прихильники третього підходу вважають, що теорія порівняльного методу є частиною загальної теорії права (М.М. Марченко).

Спробуємо детально розглянути вказані підходи:

1. Перший підхід. А.Х. Саїдов зазначає, що порівняльне правознавство як метод є одним із важливих наукових засобів вивчення правових явищ. Завдяки застосуванню порівняльно-правового методу стає можливим з’ясування загального, окремого і особливого у правових системах сучасності [1, с. 19].

Даний підхід був традиційним для західної і вітчизняної компаративістики та частково запозичений цілим рядом сучасних відомих дослідників, таких, як Е. Паттерсон (розглядає порівняльне правознавство радше як метод дослідження, ніж як юридичний інститут), Ф. Поллок, Д. Гуттерідж та ін. [4, с. 3].

При цьому порівняльний метод зазвичай ототожнюється з теорією порівняльного методу. А саме, розглядається як:

- 1) універсальний спосіб інтерпретації юридичних актів, що належать до різних правових систем;
- 2) один із методів адаптації певних правових і соціальних систем до інших;
- 3) один із найважливіших засобів конструктивного вирішення теоретичних і практично важливих для розвитку правознавства проблем (В. Гросефільд).

Переважає більшість дослідників-компаративістів у колишньому Радянському Союзі відкидали наявність науки порівняльного правознавства, оскільки вона сприяла виникненню нових правових ідей, конвергенції права, а в СРСР вважалося, що найдосконалішою була власна правова система з її структурними елементами.

На думку А.А. Тілле та Г.В. Швекова, порівняльний метод є, звісно, корисним, але виключно з позиції критики буржуазних (західних) концепцій правознавства [13, с. 17–25].

Сучасний компаративіст К. Осаке зазначає, що порівняльне правознавство є своєрідним науковим методом, а сам порівняльний метод аналітичного вивчення права не має самостійного предмету, оскільки визначається галуззю права [5, с. 11].

Отже, сутність першого підходу характеризується тим, що порівняльне правознавство ототожнюється з теорією порівняльно-правового методу, де відкидається наука порівняльного правознавства як самостійний об’єкт дослідження.

2. **Другий підхід.** Наступним поглядом є характеристика порівняльного правознавства як самостійної галузі науки. Як зазначає А. Саїдов, порівняльне правознавство як наука – це сукупність наукових знань про правові системи сучасності, які матеріально представлені різноманітністю книг, брошур, наукових статей [1, с. 19].

Представниками даного напрямку також є Р. Салейль, Е. Рабель, Е. Райнштайн, Дж. Хол, які розглядають порівняльне правознавство як відносно самостійну галузь знань, як науку і навчальну дисципліну [6, с. 6].

В. Казмірук, А. Саїдов, М. Ансель визначають порівняльне правознавство як “напрямок наукового пошуку”, при цьому скептично ставляться до визнання повної самостійності порівняльного правознавства [6, с. 6]. Також існує компромісна точка зору науковців, які вважають, що дане питання не можна вирішувати за способом альтернативи – або метод, або наука [7, с. 12].

На нашу думку, дану проблему слід вирішувати через призму методу та науки. З одного боку, порівняння – це науковий метод дослідження, який активно використовується у всіх галузях юридичної науки. Порівняльне правознавство у цьому випадку виконує функцію методу порівняння різних правових систем, що може використовуватись для удосконалення національного законодавства, уніфікації міжнародного та національного права, вивчення теорії та історії держави і права тощо. З другого боку, широке застосування даного методу призвело до формування системи наукових знань про сучасні правові системи, до появи складного саморегулюючого механізму, орієнтованого на одержання нових, надійно обґрунтованих знань про закономірності виникнення, функціонування та розвитку правових систем. Це дає підстави вважати порівняльне правознавство юридичною наукою, яка має чітко визначені предмет, об'єкт, функціональну природу, методологію.

Як зазначається в енциклопедичній літературі, наука – це особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, системно організованих і обґрунтованих знань про світ. У процесі проведення аналізу об'єктів соціальної дійсності виявляються певні нові закономірності. Наука ставить за мету виявити сутнісні зв'язки (законо), відповідно до яких об'єкти можуть зазнавати перетворень в процесі людської діяльності [8, с. 23].

Оцінюючи сутність та значення порівняльного правознавства на сучасному етапі, можна сказати, що воно є цілком сформованою самостійною юридичною наукою і навчальною дисципліною, яка має свій предмет, метод (методологію) і сферу застосування, а також окреме місце в системі юридичних знань та юридичної освіти.

На нашу думку, порівняльне правознавство безперечно є сукупністю наукових знань про правові системи в процесах їхнього виникнення, розвитку і функціонування, а також невід'ємним і ефективним засобом вивчення різноманітних нормативних масивів через призму зіставлення, з'ясування тенденцій загальноправового розвитку, що в свою чергу веде до виявлення нових закономірностей.

3. **Третій підхід** розглядає порівняльне правознавство як допоміжну дисципліну (напрямок) у загальній теорії держави і права, оскільки правова дійсність формується на історичній парадигмі (історична редукція права – діяхронна характеристика, і синхронна (до уваги беруться локалізовані державно-правові явища, що існують у даний період).

Загальна теорія держави і права, як вважає переважна більшість науковців, формується на основі сучасного правового досвіду (М.М. Марченко).

1. Порівняння є дією, за допомогою якої ми встановлюємо подібність або відмінність між предметами і явищами дійсності [6, с. 7].

Порівняння – акт мислення (“логічна рефлексія”), коли, згідно з установкою, оцінюється, впорядковується і класифікується зміст пізнання. Онтологічною передумовою порівняння є реальна подібність і розбіжність об'єктів пізнання, їх ознак і відносин між ними. Гносеологічною передумовою порівняння є апріорна установка на той чи інший результат, яка задана основою порівняння. В його елементарному виді порівняння – це подумкове зближення реальних фактів. Наскільки зближуючі факти співпадають, настільки зближення їх супроводжується відчуттям відповідності чи подібності. Порівняння здійснюється на основі співвідношення об'єктів, “між якими є принаймні будь-яка подібність” [8, с. 625].

Порівняння виступає тією основою, на якій, власне, і будується весь порівняльно-правовий аналіз.

2. Комплексний характер порівняння. Це проявляється в тому, що порівняльне правознавство не зводиться виключно до порівняння суто правових норм, галузей та інститутів права, які належать до різних правових систем, а й охоплює середовище, що їх оточує (історичне, національне, культурне тощо). Тому воно має екліптичний характер у тому сенсі, що черпає свої основні риси з низки юридичних і неюридичних дисциплін, акцентує увагу на взаємозв'язку між нормами права та іншими соціальними нормами. Зокрема, неможливо повно і всебічно пізнати порівнювані норми, галузі чи інститути, що виникли і розвивалися у різних історичних, національних, культурних, політичних та ідеологічних умовах, без врахування особливостей середовища, що їх оточувало та оточує.

Дане положення стало загальновизнаним лише в останні роки. Раніше домінував суто юридичний підхід (догматичний аналіз норм та інститутів права) або історико-юридичний (у процесі проведення порівняльних досліджень в галузі держави і права основна увага акцентувалася насамперед на розгляді історичної природи й особливостей процесу розвитку правових систем та інститутів). Пізніше, наприкінці XIX – у I половині XX ст. їх доповнено соціологічними, культурологічними та іншими підходами.

3. Порівняльне правознавство носить не внутрішньодержавний, а міжнаціональний характер, зорієнтований на проблеми не стільки усередині країни, національної системи, скільки на міжнародні, що

лежать у площині порівняльного аналізу різних систем права [6, с. 7–8]. З цього можна вивести поняття порівняльного правознавства як галузі юридичної науки, що, використовуючи порівняльно-правовий метод, досліджує різні правові системи у тому чи іншому аспекті з метою теоретичного аналізу подібностей чи відмінностей між ними; визначення на цій основі характеру, тенденцій і перспектив їхнього розвитку.

Порівняльне правознавство як наука і навчальна дисципліна у кожній країні має свої особливості. В різних країнах застосовуються не однакові доктринальні підходи до поняття, цілей, аксіологічних характеристик даного явища, оскільки існує декілька шкіл і напрямків. Слід зазначити, що окрім питання статусу порівняльного правознавства, необхідно зосередитися й на проблемі термінології. Поряд з терміном “comparativus” (порівняння), компаративізм як процес, застосовуються певні традиційні назви, які в різних країнах не однакові: французи говорять “Laroit compare”, англійці і американці – “Comparative law”; німці – “Rechtsvergleichung” і т.д. Спостерігається розходження не тільки між різними мовами, але й в межах однієї мови. Так, в англійській “Comparative law – Law Comparison – Comparative jurisprudence”, в німецькій “Rechtsvergleichung – vergleichende – Rechtslehre – verleichende Rechtswissenssheft” (порівняльне правознавство – порівняльне право, правове порівняння, порівняння – правове порівняння і т.д.).

У вітчизняній та іноземній юридичній літературі активно використовують терміни “компаративізм”, “порівняльна юриспруденція”, “порівняльне право”, “порівняльне правознавство”.

Термін “компаративізм” (“comparativus”) – латинського походження і активно використовується у вітчизняній науці для позначення порівняння правової матерії. Суб’єктів (правознавців), які займаються порівняльним правознавством, називають компаративістами. Щодо співвідношення між термінами “порівняльне право” і “порівняльне правознавство”, то обидва вони широко застосовуються вченими для позначення того чи іншого правового явища, і обидва мають право на існування.

Термін “порівняльне право” широко використовується західними компаративістами, а “порівняльне правознавство” – вітчизняними, особливо у соціалістичній та постсоціалістичній юридичній науці [9, с. 72–76].

Висновки. Отже, вдалим, на нашу думку, видається використання терміна “порівняльне правознавство”, оскільки воно є системою знань стосовно державно-правових явищ, а “порівняльне право” трактується швидше як система норм, яка регулює поведінку людей.

Література

1. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / А.Х. Саидов; под ред. В.А. Туманова. – М., 2000. – 448 с.
2. Кох Х. Международное частное право и сравнительное правоведение / Х. Кох, У. Магнус, Винклер фон Моренфельс; пер. с нем. Ю.М. Юмашева. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 480 с.
3. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения / Ю.А. Тихомиров. – М.: Норма, 1996. – 432 с.
4. Gutteridge A. Comparative Law: An Introduction to Comparative Method of Legal Study and Research / A. Gutteridge. – L., 1949.
5. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная части: учеб.-практ. пособие / Кристофер Осаке. – М.: Дело, 2000. – 256 с.
6. Харитонова О.І. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов. – Х.: Одиссей, 2002. – 592 с.
7. Туманов В.А. Вступительная статья / В.А. Туманов // Сравнительное правоведение: сб. статей. – М.: Прогресс, 1978.
8. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН. – М.: Мысль, 2001.
9. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение: общая часть / М.Н. Марченко. – М.: Зерцало-М, 2001.